

Світлана Іваницька

**“НІКОЛИ ... НЕ ЖАЛІВ Я, ЩО НЕ ВДАЛИСЯ ВСЯКІ КОМБІНАЦІЇ, ...
ЩОБ УКРАЇНІЗУВАТИ ГЕТЬМАНСЬКЕ МІНІСТЕРСТВО”:
СЕРГІЙ ЄФРЕМОВ ТА УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ СОЦІАЛІСТІВ-
ФЕДЕРАЛІСТІВ ЗА ДОБИ ГЕТЬМАНАТУ
(КВІТЕНЬ–ГРУДЕНЬ 1918 РОКУ)**

DOI: 10.5281/zenodo.3732628

© С. Іваницька, 2020. CC BY 4.0

Мета статті – проаналізувати позицію Сергія Єфремова як лідера Української партії соціалістів-федералістів після затвердження гетьманського режиму. На підставі комплексу джерел (публіцистика, партійні документи, мемуари, щоденники), в межах сучасного історіографічного дискурсу з’ясовуються головні питання, які хвилювали С. Єфремова на той час (переговори про входження есефів до гетьманського кабінету, оцінка внутрішньої політики, ставлення до світової війни, перспективи повоєнного ладу). У травні 1918 р. УПСФ заявила про підтримку суверенітету та незалежності Української Держави та наголосила на необхідності її зміцнення. В умовах неоконсервативного режиму гетьмана П. Скоропадського есефи отримували пропозиції щодо входження в урядові кабінети (М. Устимовича, М. Василенка, Ф. Лизогуба), на які відповідали в більшості випадків відмовою. С. Єфремов схвалив окремі кроки нового уряду: він позитивно висловився про перспективу створення національної гвардії, виступав за приєднання Криму до України, брав участь у заснуванні Національної бібліотеки та вітав утворення Українського державного університету в Кам’янці-Подільському. Усвідомлюючи потребу стабільності й спадковості влади, С. Єфремов був проти повалення гетьманського уряду. Прихильник еволюціонізму, раціоналізму й реалізму у політиці, Сергій Олександрович вищою цінністю вважав людське життя й культурні надбання, не співчував карколомних стрибкам і ілюзорним далекосяжним обіцянкам (будь то в сфері державного будівництва або в аграрному питанні), не вірив у можливість дивовижних і раптових революційних змін, стихійний порив мас і принцип вождізму. Нову Україну він мислив як парламентську демократичну державу, опорою якої буде міцний селянин-середняк, українізований робітник і патріотична інтелігенція.

Ключові слова: Сергій Єфремов, Павло Скоропадський, гетьманат, Українська партія соціалістів-федералістів, федералізм, самостійність.

Проблема, яка розглядається у даній статті, періодично перебувала у фокусі уваги фахівців (Р. Пиріг, Г. Папакін, В. Верстюк, І. Гирич, В. Стрілець, М. Горбатюк, В. Бойко, О. Михайлова). Новий сплеск зацікавлення тематикою викликаний 100-ою річницею Гетьманської Держави П. Скоропадського, доволі масштабно відзначеною 2018 р. Стосовно провідних історіографічних трендів, впадає в око, що, незважаючи на плин часу, більшість дослідників не можуть позбавитися пристрастності у поглядах та оцінках: чи правильно вчинили соціалісти-федералісти на чолі з С. Єфремовим та А. Ніковським, не наважив-

шисть піти на безумовний компроміс із новим, автократичним режимом, який був установлений нелегітимним шляхом – шляхом перевороту та розгону демократично сформованого представництва Центральної Ради, чи був у них реальний шанс українізувати уряд та владу, нарешті, наскільки щирим був гетьман у своїх пропозиціях щодо співпраці?... Швидше за все, однозначна відповідь на дане питання відсутня, бо й тоді, й нині багато в чому вона залежить від ідеологічних уподобань тих, хто ці події та постаті оцінює – будь то мемуарист або ж історик, чи є їхні переконання ліберальними, чи соціалістичними, чи консервативними...?

Зрозуміти й осмислити позицію Сергія Олександровича Єфремова (1876–1939) – на той час лідера Української партії соціалістів-федералістів, одного із впливових громадсько-політичних діячів, провідного публіциста й співредактора газети «Нова Рада», автора знаменитої «Історії українського письменства»¹, відчуті її у всіх нюансах є одним із тих завдань, які не можна вважати до кінця вирішеними.

Як зазначає знавець історії УПСФ Василь Стрілець, «у перші дні гетьманату соціалісти федералісти могли б стати, але так і не стали провідною політичною силою, не стали навіть урядовою партією», водночас підкреслюючи, що «... якби після перевороту 29 квітня 1918 р. як неминучого наслідку попередніх колізій Української революції разом із П. Скоропадським виступили есефи, то Українській Державі судилася б інша доля, принаймні за справедливим твердженням М. Шаповала український народ не позбувся б гетьмана так швидко»².

Один із провідних дослідників тієї доби Руслан Пиріг констатує, що Рада Міністрів формувалася без участі українських соціалістичних партій. Їх лідери, а згодом і з'їзди не визнали нову владу. «Добре розуміючи справжню роль німецького командування у зміні державного правління в Україні, нарада соціалістичних партій 2 травня вирішила направити до начальника штабу німецьких військ генерала В. Гренера депутацію у складі В. Винниченка, П. Андрієвського, С. Єфремова, О. Саліковського та К. Лоського. Вони виклали низку вимог, на яких погоджувалися увійти до Ради Міністрів: розпуск гетьманського уряду, самоліквідація Центральної Ради, відміна аграрної реформи, скликання Установчих зборів тощо. Наступного дня генералові був запропонований і склад уряду за участю українських соціалістів. Проте В. Гренер послався на схвалення особи гетьмана вищою німецькою владою, вже майже сформований кабінет і заявив про неприйнятність висунутих ультимативних вимог». Слід відзначити, пише Р. Пиріг, що формування складу і перестановки у двох перших урядах Української Держави велися за узгодженням, а фактично під контролем представників німецької влади. П. Скоропадський у спогадах стверджує, що у нього була тенденція, «щоб кабінет був якомога українським». При цьому гетьман не пояснює, який саме сенс вкладався у це поняття. «Аналіз процесу формування першого уряду і наступних змін у ньому дає всі підстави стверджувати, що йшлося насамперед про етнічні ознаки, належність до козацько-старшинських родів, попередню працю в Україні і аж ніяк не про українські політичні партії, з котрими у тогочасній суспільній свідомості й асоціювалося національно-українське»³.

¹ Про життєвий шлях, професійні здобутки і політичні погляди С. Єфремова див.: Іваницька С. Публіцистична спадщина Сергія Єфремова в контексті суспільних трансформацій: історико-біографічні аспекти (кінець XIX ст. – 1920 рік): монографія. Херсон: Гельветика, 2018. С. 37–91. Про історіографічні аспекти осмислення й рецепції його спадщини див.: там само, С. 91–119.

² Стрілець В. Невдала спроба «українізації» уряду (Позиція Української партії соціалістів-федералістів у перші дні Української Держави гетьмана П. Скоропадського). *Наукові записки Ін-ту політ. і етнонац. досліджень*. 2009. Вип. 43. С. 107–108.

³ Пиріг Р. Я. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір / НАН України.

Єдиною з українських партій, членів якої волів бачити в уряді П. Скоропадський, була Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ).

Невдовзі після гетьманського перевороту відбувся травневий (10–12.05.1918) з'їзд УПСФ, в якому взяли участь делегати від 40 місцевих осередків партії. З'їзд прийняв значні корективи до програми. Проект оновленої програми есефів обговорювався в місцевих осередках та був затверджений на конференції УПСФ 8–9 вересня 1918 р. У ньому йшлося про необхідність визнання партією факту самостійності України та неможливості федерування із більшовицькою Росією⁴. Визнавалося, що Україна не змогла самотужки здійснити ідеал федералізації усієї Російської держави і, починаючи з Третього Універсалу, стала на шлях самостійності. Суттєвим фактором, що прискорив перехід з позицій автономізму до боротьби за суверенітет, стала агресія більшовицької Росії проти УНР. УПСФ відкидала ідею федеративного зв'язку з «Російською деспотією», але допускала можливість такого рівноправного союзу з Литвою, Білоруссю, Кримом, Кавказом. На думку С. Єфремова, Четвертий Універсал не сказав нічого нового стосовно фактичного надбання Україною суверенітету. Перед есефами вимальовувалися непевні перспективи. Партія стала в опозицію до тодішнього уряду, але водночас її члени намагалися вжити всіх заходів, щоб зберегти українську державність.

У заключному слові С. Єфремов, заявив, що «зріст партії свідчить про те, що вона стоїть на вірному шляху». До Головного комітету партії були обрані С. Єфремов, А. Ніковський, С. Шелухин, В. Прокопович, І. Фещенко-Чопівський, К. Мацієвич, М. Корчинський, Ф. Слюсаренко, К. Лоський, О. Саліковський, О. Шульгин⁵.

Обговоривши питання про федерацію, з'їзд УПСФ ухвалив резолюцію «В справі федерації й самостійності»⁶. У цьому документі провідною стала теза про те, що «... централістична і своєкорисна політика російського уряду, суспільства й партій, ворожість їх до істинного федералізму і, нарешті, більшовицька авантюра – висунули ідею самостійності української держави. Рахуючись з реальністю, УПСФ признала самостійність й прийняла ідеї консолідації української держави». За тодішніх умов партія виключала будь-яку можливість федеративного зв'язку з Росією. Але єднання з іншими народами, що створюють національні держави на руїнах імперій, партія вважала можливим і бажаним для інтересів України. УПСФ визнавала, що «ідея федералізму в політичному житті має таке ж загальне значення, як у соціально-економічній – соціалізм, і, тому, ці ідеї повинні залишитися провідними думками партії», бо «федералізм містить в собі ідеал того всевітнього єднання держав, яке тільки і може служити надійною запорукою проти імперіалізму і війни»⁷. Як бачимо, хоча погляд щодо можливого федеративного зв'язку України з іншими народами колишньої Росії і панував серед українських соціалістів-федералістів, у травні 1918 р. УПСФ оголосила про свою підтримку суверенітету й незалежності Української держави і підкреслила необхідність її зміцнення. Втім, як уявляється, в даному випадку есефи були цілком послідовні, бо ще в 1917 р. у преамбулі програми партії заявили, що «ми на федералізм дивимось ще ширше, ми бачимо в ньому спосіб оновлення людського життя не тільки в межах теперішніх держав, але й междержавного. Провідною зорею світить нам федералізм всевітній, який один може остаточно помирити людськість, вивести ворожнечу, чвари й

Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2016. С. 51.

⁴ З'їзд партії соціалістів-федералістів. *Відродження*. 1918. 12 травня. С. 4.

⁵ Нова рада. 1918. 19 (6) травня; *Відродження*. 1918, 14 травня.

⁶ З'їзд партії соціалістів-федералістів. *Відродження*. 1918, 12 травня. С. 4.

⁷ *Відродження*. 1918. 14 квітня (1 травня); Постанови з'їзду П. УСФ (10–12 травня 1918 р.). *Нова рада*. 1918. 14 (1) травня. Також див. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції (1917–1921). Київ: Темпора, 2003. С. 45.

війни, який, нарешті, наблизить і самий лад соціалістичний. ... Через федералізм, через всевітнє братерство до соціалізму, до торжества робочого люду – такий стелиться нам шлях, якого на нашу думку людськість обминути не може. Одним з етапів того шляху вважаємо перебудування на федеративних основах вже тепер, у найближчі часи, тієї держави, з якою найтісніше зв'язала народ наша історична доля»⁸.

Газета «Відродження», коментуючи пристосування тактики політики УПСФ до нових політичних реалій, зауважила, що «абсолютно природно, що у с.-ф., які є українцями і не стоять на вузько-класовому положенні, а своєю програмою охоплюють життєві інтереси ... всього українського народу, цей процес пройшов дуже легко. Характерною є тільки повна пасивність у тому напрямку з боку партії». На думку коментатора, виходить, що на зміну партійного курсу («від федерації до незалежності») вплинули не власне устремління ідеологів партії, а об'єктивні зовнішні обставини, які «формально штовхали партію на самостійницький шлях державної політики». Така пасивність послаблювала позиції есефів порівняно з конкуруючими партіями, які швидше реагували на політичну кон'юнктуру. Невідповідною духу часу оглядач називав й одну зі складових назви партії – «федералісти»⁹.

Д. Дорошенко, який тоді ще належав до УПСФ, так розповідав про цю подію: «одночасно з українськими кадетами відбували свій партійний з'їзд українські соціалісти-федералісти (10–13 травня). Головою з'їзду був Ілля Шраг. З низки резолюцій, винесених на з'їзді, найбільше цікавими були дві: одна «в справі федерації і самостійності», друга «в справах тактики й відношення до моменту». В першій вияснялося, як партія під впливом обставин побачила себе примушеною визнати самостійність України. [...] Резолюція в справах тактики й відношення до моменту була така:

«До конституції, яку видав гетьманський уряд, партія відноситься рішуче негативно, як до абсолютистичної й антидемократичної; так само недемократичним і в багатьох випадках реакційним і протидержавним вважає партія сучасний Кабінет Міністрів, ставиться в рішучу опозицію до нього й забороняє своїм членам вступати в його склади. В точці резолюції «в справі відношення до центральних держав» партія заявляла свій протест проти «втручання німецького командування до справ вищої політики на Україні, проти образи парламенту України – Центральної Ради, розгону її й встановлення німецькою силою гетьманства й абсолютно недемократичного, москвофільського своїми тенденціями уряду»¹⁰.

В умовах неоконсервативного режиму гетьмана П. Скоропадського есефи отримували пропозиції щодо входження в урядові кабінети (М. Устимовича, М. Василенка, Ф. Лизогуба), на які відповідали в більшості випадків відмовою¹¹. Ольга Михайлова у новітньому дослідженні суспільної біографії П. Скоропадського таку позицію есефів коментує наступним чином: «ліберальні орієнтири Української партії соціалістів-федералістів мали би зробити її природним союзником Гетьмана, якби на заваді не стали упередження середовища

⁸ Програма Української партії соціалістів-федералістів. Київ, 1917. С. 8.

⁹ Див.: Н. Н. Два з'їзди. *Відродження*. 1918. 16 травня.

¹⁰ Дорошенко Д. *Історія України 1917–1923 рр.* Т. 2. С. 33.

¹¹ Чикаленко Є. *Щоденник (1918–1919)*. Київ : Темпора, 2004. С. 26; також див.: Крах германской оккупации на Украине: По документам оккупантов / под ред. М. Горького [и др.]. Москва : ОГИЗ, 1936. 205, [2] с. : фот. – («История гражданской войны в документах»; вып. 1). С. 180. Детальніше щодо есефівського «ходіння у владу» за часів гетьмана Скоропадського див.: 3 минулого партії. *Закардонне бюро Української Демократично-Радикальної партії. Бюлетень. Видання неперіодичне.* [Прага], 1930. Ч. 3. Травень. С. 12–13; Шульгин О. *Діяльність урядів Наддніпрянщини від 1917 р. Українська загальна енциклопедія / За заг. ред. Івана Раковського.* Львів; Станіслав; Коломия, 1935. Т. 3. С. 703–708.

ї емоційність, з якою провід партії засудив перебирання влади в країні шляхом перевороту. Партія заборонила своїм членам брати участь в урядовій роботі, стаючи тим самим у рішучу опозицію до нової влади¹². На її думку, Павло Скоропадський прагнув врівноважити кадетів в уряді представниками Української партії соціалістів-федералістів¹³. Авторка акцентує увагу на тому факті, що соціалістичні українські партії, зібравши спільну нараду, дійшли визначеності, на яких умовах вони готові співпрацювати з Гетьманом: «Умови були дуже жорсткі: передбачали повну зміну уряду та аграрної програми, формування нового законодавчого зібрання тощо. Це було заперечення ідеї одноосібної диктатури на користь повернення парламентського ладу. Умови були викладені в резолюції, з якою політики звернулися до генерала Гренера як впливового посередника. Він їх не підтримав»¹⁴.

Гетьман, поборюючи шалений тиск фінансистів і промисловців, хотів бачити серед міністрів популярних українських діячів, зокрема А. Ніковського, С. Єфремова, П. Дорошенка (згодом був у уряді), Д. Багалія, проте всі вони під різними приводами відмовлялися від співробітництва¹⁵. Генерал В. Гренер – головний «аранжувальник» німецької політики в Україні – висловлював бажання, щоб перший кабінет Української Держави складався з представників поміркованих лівих сил. З цих причин він провів кількаразові переговори з соціал-демократами, соціалістами-федералістами та іншими особами, які за власною ініціативою пішли на таке посередництво. Ось як відтворює детальну картину переговорів Д. Дорошенко: «Василенко звернувся до соціалістів-федералістів, прибувши просто на їхні партійні збори, і запропонував членам партії вступити до Кабінету. Але ес-ефи заявили, що вони не можуть вступити до Кабінету, хоч остаточної відповіді не дали й прохали трохи пождати. Вони скликали міжпартійну нараду, на яку покликали представників партії соціал-демократів, соціал-революціонерів і самостійників. Нарада була дуже бурхлива. В. Винниченко, який був на нараді, палко умовляв ес-ефів іти до Кабінету, казав, що він сам готов би піти, але ес-ефи не згоджувалися, і найбільше рішуче виступав проти участі в кабінеті А. Ніковський. Нарада постановила звернутись не до Гетьмана, а до начальника штабу німецьких військ генерала Гренера для переговорів. 2-го травня до Гренера явилась делегація, до складу якої ввійшли: В. Винниченко, А. Андрієвський, С. Єфремов, О. Салтан і К. Лоський. Делегати в довгій розмові з генералом Гренером передали йому постанову наради, що соціалісти могли б узяти участь в діловій роботі правительства тільки при таких умовах:

- 1) повна переміна правительства,
- 2) зміна аграрної політики,
- 3) саморозпущення Ц[ентральної] Ради,
- 4) установа нового тимчасового законодавчого органу – Державної Ради з представників усіх верств населення,
- 5) скликання установчих зборів, як тільки настане в краю лад і спокій¹⁶.

На це ген[ерал] Гренер відповів, що німці не брали ніякої участі в перевороті... Гетьмана признала найвища німецька влада, і він лишиться. Але це не значить, що робиться замах на самостійність України; навпаки, Україна залишиться самостійною державою, й її нове правительство не думає орієнтуватись ні на Москву, ні на Польщу. Політика його має бути лівою, і дуже бажана була б

¹² Михайлова О. Ю. Павло Скоропадський. «Крім негідників, усі підуть за мною». Київ: Парламентське видавництво, 2018. С. 176.

¹³ Там само. С. 180.

¹⁴ Там само. С. 181.

¹⁵ Див.: Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси. Київ: [б. в.], 2003. С. 64.

¹⁶ Докладніше див.: Єфремов С. «Хресною путтю» в «Новій Раді». 1918, ч. 71 (від 9 мая).

участь в ньому українських соціалістів»¹⁷. Однією з суттєвих умов була вимога, щоб українським кандидатам були надані місця прем'єр-міністра, міністра закордонних справ, земельних справ і просвіти. Есефи висували таких кандидатів до уряду: голова Ради Міністрів – Шелухін, міністр закордонних справ – Липинський, міністр земельних справ – Мацієвич, міністр освіти – Прокопович, військовий міністр – Греков, міністр пошт і телеграфів – Сидоренко, шляхів – Єщенко, міністр здоров'я – Луценко, міністр торгівлі – Чопівський, морський міністр – Білинський. Під проектом від 2 травня стояли підписи Сергія Єфремов і Олександра Шульгіна. Одночасно з цими умовами делегація передала генералу Гренерові й проект державної конституції, де зазначалося, що вища законодавча влада в Україні має належати «Народнім Зборам», тимчасово ж – «Державній Раді», сформованій з представників партій. Щодо виконавчої влади, то у проекті конституції, написаному ідеологами УПСФ, стояли такі пункти:

«1. Виконавча влада в Республіці належить теперішньому президентові Республіки, який носить ім'я Гетьмана, і Раді Міністрів.

2. Гетьман вибирається Народніми Зборами; до скликання цих зборів Гетьман вибирається Державною Радою.

3. У випадках крайньої необхідності й небезпеки Гетьман уповажнюється по згоді з Радою Міністрів видавати тимчасові закони.

4. Гетьман являється представником української держави при зносинах з іншими державами і виконує всі церемонії, яких вимагає у зносинах з ними репрезентація.

5. Гетьман вибирає Раду Міністрів у тісному порозумінні з представниками українських політичних партій.

6. Гетьман України являється головою Української Армії і Флоту, якими командують призначені для цього міністри.

7. Гетьман призначає послів і вищих військових начальників з-поміж кандидатів, предложених Радою Міністрів.

8. Рада Міністрів веде усі державні справи, які виходять поза межі діяльності місцевого, самоврядування і доглядає за законністю діяльності державних і громадських органів.

Вироблено головним комітетом української партії соціалістів-федералістів, при участі представників партії українських соціалістів-революціонерів, соціал-демократів і соціалістів-самостійників.

Голова Української Партії Соціалістів-федералістів

Сергій Єфремов, за секретаря Олександр Шульгин»¹⁸.

У 1924 р. Сергій Олександрович інтерпретував ці події таким чином: «24 квітня. Дочитав «Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918) Дм. Дорошенка (вийшли в двох частинах у Львові р[оку] 1923). Літературно написані, як усе в Дорошенка, і подекуди досить цікаві. Але вузький світогляд автора на них може найбільше з усіх його творів одбився. [...] Ніколи також не жалів я, що не вдалися всякі комбінації, з якими тоді з різних боків виступали, щоб українізувати гетьманське міністерство. Навіть ті розмови, що я провадив з Грюнером, провадив тільки через те, що мені доручило їх зібрання, а сам до їх увесь час ставився цілком скептично. Мої тодішні статті в «Новій Раді» це доводять. Я вважав (і вважаю), що ні один чесний громадянин не може йти до уряду виконаного чужинецькими руками перевороту, маючи перед собою до того ж такий недвозначний документ реакційного курсу, як перша «грамота» Скоропадського. [...] Взагалі, все що мені доводилось читати з згадок про

¹⁷ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. [в 2 т.] / [упоряд., авт. передм. та комент. К. Ю. Галушко]. Київ : Темпора, 2002. Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 року. (Vita Memoriae). С. 39.

¹⁸ Дорошенко Д. Назв. праця. Т. 2. С. 40–41.

тодішній момент (у Винниченка, Саліковського, тепер Дорошенка) – повно фантазій, свідомого й несвідомого перекручування та самовиправдування чужим коштом. Хотілося б мені дуже дати характеристику того часу, як вона склалася в моїх згадках, але не знаю, чи встигну це коли зробити»¹⁹. Так через певний час С. Єфремов виловив відверто думку про вимушеність переговорів та своє ставлення до них.

На думку Г. Папакіна, обидві сторони дуже серйозно обговорювали умови участі соціалістів у новому уряді, розробили декілька політичних проєктів, у тому числі й стосовно ролі самого гетьмана – тимчасового президента, військового керівника абощо. У записнику А. Ніковського серед записів за травень 1918 р. зафіксовано хід переговорів з Гренером, наради лівих 1–2 травня, виступи на них того ж Єфремова, В. Винниченка та ін.²⁰. У протилежність цій версії В. Верстюк обґрунтовує іншу тезу, базуючись передусім на пресових виступах Єфремова та підкреслюючи, що його публіцистична творчість є органічною частиною короткої історії гетьманату. Вона дозволяє краще зрозуміти умонастрої тогочасної вітчизняної інтелігенції, а також підважити декілька існуючих до сьогодні історіографічних міфів (скажімо, про те, що П. Скоропадський після перевороту щиро протягнув руку дружби і співробітництва соціалістам-федералістам, пропонував їм участь в уряді)²¹. Судячи зі споминів гетьмана, у П. Скоропадського соціалісти-федералісти симпатії та довіри явно не викликали, він іронічно називав їх «кадетами 3-го сорту»²². Спроби порозумітися з есефами були зроблені «для годиться» за рекомендацією німців. Про їх позірність говорить той факт, що 29 квітня нова влада призупинила вихід газети «Нова Рада», відновивши його лише 9 травня, коли вже було сформовано уряд, а перша хвиля суспільного збудження після перевороту пройшла. Відновлена «Нова Рада» відкрилася передовицею С. Єфремова «Наша позиція», в якій він у категоричній формі висловив власне негативне ставлення і позицію очолюваної ним партії до перевороту. Минуло всього декілька днів після перевороту, уряд лише формувався, програма його діяльності не була скристалізована, але у С. Єфремова уже сформувалося переконання, що переворот – це не просто спосіб зміни лівого, есерівського уряду В. Голубовича більш правим політичним крилом²³.

Аналізуючи ставлення гетьмана до українських соціалістичних партій і національно-демократичних сил, І. Гирич так визначає статус УПСФ у цей період: «Об'єктивно – це була партія, що нараховувала найбільш інтелектуалів, за їх кількістю вона значно випереджала і есерів, і есдеків. ... Ця партія складалася з поміркованих людей. ... Дуже дивно, що Скоропадському не було зрозуміло, чому вони бажали відігравати роль при Гетьманстві. Тут відповідь ясна: якраз тому, що хотіли того ж, що і Скоропадський, – скористатися слушною нагодою і побудувати державу, нехай і консервативну, проте українську, а не «малоросійську». Мабуть, саме щодо останнього й розходилися есефи з гетьманом... УСПФ багато разів шукала компромісу... Есефи висували слушні вимоги...»²⁴.

Нарешті, відповідальну посаду міністра закордонних справ обійняв Д. Дорошенко, який був вимушений задля цього розірвати офіційні зв'язки з партією. Згодом увійшли до урядових структур О. Лотоцький, П. Стебницький,

¹⁹ Єфремов С. Щоденники, 1923–1929. Київ: ЗАТ «Газета «РАДА», 1997. С. 114. (Серія «Мемуари»).

²⁰ Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина... С. 47.

²¹ Верстюк В. Ф. Гетьманський режим у публіцистиці Сергія Єфремова. Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. Київ, 2013. Вип. 9. С. 12.

²² Скоропадський П. Спогади: Кінець 1917 – грудень 1918. Київ–Філадельфія, 1995. С. 139.

²³ Див.: Верстюк В. Гетьманський режим у публіцистиці Сергія Єфремова. С. 13–14.

²⁴ Гирич І. Державність, національна ідея та люди гетьманської України у спогадах Павла Скоропадського. *Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918* / З рос. переклала Е. Соловей. Київ : «Наш формат», 2017. С. 398–399.

С. Шелухін.

Окремі кроки нової влади доволі схвально сприймалися Єфремовим. Так, він позитивно відгукнувся на ідею створення національної гвардії у статті з красномовною назвою «До питання про спокій у державі»²⁵. Зазначаючи, що одним із першочергових завдань державотворення є забезпечення громадського ладу і порядку, основ спокою і мирного життя громадян, він намічав основні можливі шляхи створення національної гвардії, аналізуючи позитивні і негативні сторони кожного такого шляху. На завершення статті автор зазначив, що «організацію для забезпечення громадського ладу і супокою заложити треба і заходитись коло цього треба негайно. Елементи для цього є, і елементи вже випробувані. Треба справу самооборони провадити через національні і демократичні організації, для яких дороги і державні, і демократичні здобутки останнього часу. Бо тільки цим способом можна забезпечити той лад на Україні, з якого може вирости справді сильна й демократична держава, яка гидуватиме насильством, а дбатиме про самий тільки лад і забезпечення прав для всієї людності»²⁶.

С. Єфремов вітав можливе приєднання Криму до України. Про це свідчить його стаття «Україна і Крим» у газеті «Нова рада», опублікована 24 вересня 1918 р.²⁷. Ця стаття є актуальною і для сьогодення: «Поєднання з Кримом для України має свої великі вигоди і ще більші вигоди для Криму. Треба тільки знайти такі форми поєднання, які, даючи обом сторонам певні вигоди, забезпечували б Криму можливість самостійного розвитку. Нема чого розводитись, що такою формою повинна бути широка автономія Криму, як країни з оригінальною своєю фізіономією, культурою й традиціями. Місцевий елемент мусить дістати всі гарантії того, що стара політика винародовлення й хижацтва більш не вернеться, і Україна не піде згубним шляхом Росії з її централізмом та обрусительною політикою. Тільки давши місцевій, в першій лінії татарській людності, широку автономію, допомігши їй розвинути культурно, Україна зможе прив'язати до себе Крим не тільки за страх, але й за совість і утворити справжнє єднання, яке не боїтиметься ніяких спроб і видержить усі пригоди»²⁸. Скоропадський вважав Крим стратегічно важливим для безпеки України і спочатку вдавався до економічної блокади півострову, а далі запропонував автономний статус у складі Української держави. У цьому, зазначає І. Гирич, простежується спадкоємність влади між УНР і Українською державою²⁹.

Сергій Олександрович брав участь у заснування Національної бібліотеки, увійшов до складу установчого комітету, який очолював В. Вернадський, повідомляв про перші засідання у «Новій Раді» в серпні 1918 р.³⁰. Він щиро вітав утворення українського державного університету в Кам'янець-Подільському, трактуючи його як втілення «мрії багатьох поколінь» інтелектуалів, окреслював культурну місію закладу – «сіяти світ справжньої науки й разом національної свідомості»³¹.

Наприкінці серпня 1918 р. у Києві перебувала делегація незалежних експертів

²⁵ [Єфремов С.] До питання про спокій у державі. *Єфремов С. Публіцистика революційної доби (1917–1920 рр.)*. У 2 т. Том 2: 9 травня 1918 р. – 30 травня 1920 р. / Ред. кол.: В. Верстюк (відп. ред.) та інші. К.: Дух і Літера, 2014. (Бібліотека спротиву, бібліотека надії). С. 213.

²⁶ Там само. С. 213.

²⁷ Єфремов С. Україна і Крим. *Єфремов С. Публіцистика революційної доби...* Т. 2. С. 195–196.

²⁸ Там само. С. 196.

²⁹ Див.: Гирич І. Проблема спадкоємності між державністю УНР та Української держави гетьмана П. Скоропадського: історіографічні стереотипи і справа пов'язання між собою різних моделей української державності. *Державник і держава: до 100-річчя проголошення Павла Скоропадського Гетьманом України: зб. наук. праць*. Київ, 2018. С. 69–70.

³⁰ Єфремов С. Національна бібліотека в Києві. *Єфремов С. Публіцистика революційної доби...* Т. 2. С. 156–157.

³¹ Єфремов С. Нове культурне огнище. *Єфремов С. Публіцистика революційної доби...* Т. 2. С. 229–230.

німецького парламенту. Ознакою впливовості партії соціалістів-федералістів у той час можна вважати те, що згадана делегація контактувала не тільки з гетьманом і головою уряду, а й з лідерами УПСФ. 31 серпня 1918 р. делегація зустрілася з керівництвом Українського національного союзу (УНС). Питання, що обговорювалися, головним чином торкалися входження діячів УПСФ до уряду. Слабка надія, що народилася в С. Єфремова з реформуванням уряду Ф. Лизогуба, дуже швидко згасла. 16 листопада він інформував читачів про обставини виходу есефів у відставку.

У гетьманську добу Сергій Єфремов неодноразово звертався до проблеми сприйняття «українського питання» великоруською демократією в Україні. Як характерний приклад він нагадав дії Виконавчого Комітету об'єднаних громадських організацій у Києві щодо домагань української делегації до Тимчасового уряду. Позиція Комітету була доволі парадоксальна, хоча й передбачувана. Після бурхливого обговорення, прийнявши всі пункти домагань української делегації через декілька днів після відмови Тимчасового уряду, комітет знову повернувся до цього питання і переважною більшістю голосів відкинув усі пункти домагання. В серії статей «В пустині велелюдній» (Нова рада. 1918. 5, 6, 7, 8 вересня (н. ст.)) Єфремов зазначав: «Думаю, що теперішній російський федераліст у масі, окрім одиниць, готов повторити цей епізод з Київським Виконавчим Комітетом. Він федераліст, поки Україна самостійна; чим він зробиться, коли б Україна цю самостійність утратила – зараз не вгадуватиму. В усякому разі, федералізм од його буде швидше холодно, ніж тепло»³². Він вказував на байдужість російської преси, яка навіть не згадала про становище українських гімназій. Пригадав, що ставши на шлях національно-державного будівництва, УЦР заснувала для кожної з національних меншин міністерства і прийняла закон про національно-персональну автономію. «Ось вам наочна різниця між нашим федералізмом і федералізмом їхнім. – писав С. Єфремов. – Ми і в самостійності лишилися світовими федералістами, оборонцями не тільки свого, але й чужого права, однакового для всіх, а насамперед для величезної маси українського народу, того права позбавленого. Вони в федералізмі лишаються російськими самостійниками, для яких їхня абстракція культури важить далеко більше, ніж потреби того конкретного народу, серед якого вони жили, живуть і житимуть»³³.

У низці виступів у газеті «Нова рада» протягом вересня – листопада 1918 р. Сергій Єфремов жив передчуттям і очікуванням закінчення кривавої Світової війни, ретельно відслідковував всі перипетії мирних переговорів, вітав спроби примирення воюючих сторін. У статті «Нова спроба замирення», вітаючи офіційну ноту Австро-Угорщини, він вказував на правильність думки, висловленої у цьому документі, що Світова війна крім світової руїни і знищення, нічого не принесла воюючим сторонам. С. Єфремов апелює до світової громадськості, пише про те, що «вона повинна всією силою натиснути на правительства, щоб вони й тепер не піддавалися агресивним тенденціям і злочинно не кидалися тих шляхів до загального замирення, які знов стоять перед світом»³⁴. В кінці статті автор висловлює обережний оптимізм, вказуючи, що зброєю брязкотять безвідповідальні політики, а відповідальні політики поки що мовчать.

Передчуття закінчення війни відчувається у статті С. Єфремова «Напередодні», опублікованій у двох посліпіль номерах газети «Нова Рада»: «Полум'я війни дотліває. Як спалахнуло воно одразу й кровавою залило пожежею цілий цивілізований світ,

³² Там само. С. 171.

³³ Там само. С. 172.

³⁴ Єфремов С. Нова спроба замирення. *Єфремов С. Публіцистика революційної доби...* Т. 2. С. 179.

так тепер же ніби раптом і згасає»³⁵. Він зазначає, що першою жертвою війни стала Росія, організм якої не одмолодився, а навпаки, розпався на складові частини. Але, на думку автора, й інші країни, учасниці Світової війни, зазнали значних втрат. «...Люди знеслилися скрізь. Люди втратили надію збройною рукою розмежуватись. [...] Аби згода, аби спокій, аби одпочити і загоїти ті страшні рани, що ними світить тепер усюди оголене тіло людськості»³⁶. У другій частині статті С. Єфремов підкреслює, що забезпечення хоча б політичного оновлення світу залежить не від славетних пунктів Вільсона, не від торгів дипломатів, а від нагальної потреби людства загоїти важкі рани від Світової війни, врятувати недобитки культури і цивілізації. Він вказує, що одним із наслідків війни є ослаблення світового імперіалізму. Як наслідок, «можна не турбуватися за долю нашого рідного краю: він, захоплений у могутий вир спільного руху світовими подіями, мусить іти в той самий бік, куди ідуть усі державні організми – до розкріпачення націй, до того справжнього, а не мальованого, самоозначення, що новий вигляд надати мусить старому політичному світові»³⁷.

Продовжуючи тему необхідності нагального припинення Світової війни, С. Єфремов у статті «Перед катастрофою» вказує, що «справу світового замирення по Світовій війні загнано в якийсь тісний кут, з якого вона ніяк вибратись не може»³⁸ та доводить, що імперіалістичні круги Англії і Франції, розраховуючи на перемогу у війні, фактично відкидають мирне розв'язання цієї проблеми. Логічне продовження ця думка знаходить у статті «На вістрі меча»: «Мир знову повис на кінчику меча. Нова відповідь президента Вільсона не тільки не вивела справи замирення на битий шлях міжнародного порозуміння, а, навпаки, поставила її в ще більш непевне становище»³⁹. І, нарешті, таке очікуване закінчення війни Сергій Єфремов зустрів статтею «Кінець війни»⁴⁰. У ній він знову висловлює думку, яка червоною ниткою проходить через публікації, присвячені Першій світовій війні: «Ми не раз казали, що війну «передержано», за давнєно, і вже через те саме переможців в ній не буде: увесь світ, уся людськість виходить з неї однаково зруйнованою і однаково шукатиме порятунку чисто конвульсивними рухами, вимагаючи розплати у справжніх винуватців, що в надії на легку перемогу почали цю страшену різанину 1 серпня 1914 року»⁴¹. Вказуючи, що війна скінчилася, він закликає гасити її недопалки, і єдиний шлях до цього – демократизація. «Це зрозумів неначе світ, що в гарячковому поспіху перебудовує внутрішні свої основи, поспішаючи демократизуватися зверху донизу. Цим шляхом, єдиним, що стоїть на дорозі до порятунку, мусить піти й Україна...»⁴².

26 жовтня 1918 р. Українська Національна Рада в Галичині надіслала ноту тодішньому американському президенту Вудро Вільсону. На цю подію С. Єфремов відгукнувся у газеті «Нова рада» статтею «Нота Укр[аїнської] Нац[іональної] Ради до през[идента] Вільсона»⁴³, підкресливши, що нота містить звернення до президента Вільсона щодо визнання Української держави.

Продовжуючи тему закінчення війни і облаштування повоєнного світу, у статті «На розпутті» С. Єфремов аналізує можливі шляхи розвитку Німеччини, яка зазнала тяжкої поразки у війні та занурилася у вир революції. Він бачить

³⁵ Єфремов Сергій. Напередодні. *Єфремов С. Публіцистика революційної доби...* Т. 2. С. 220–223.

³⁶ Єфремов С. Публіцистика революційної доби... Т. 2. С. 221.

³⁷ Єфремов С. Напередодні. *Єфремов С. Публіцистика революційної доби...* Т. 2. С. 222.

³⁸ Єфремов С. Перед катастрофою. *Єфремов С. Публіцистика революційної доби...* Т. 2. С. 234.

³⁹ Єфремов С. На вістрі меча. *Єфремов С. Публіцистика революційної доби...* Т. 2. С. 237.

⁴⁰ [Єфремов С.] Кінець війни. *Нова Рада*. 1918. 13 листопада (31 жовтня).

⁴¹ Єфремов С. Публіцистика революційної доби... Т. 2. С. 251–252.

⁴² Там само. С. 252.

⁴³ Єфремов С. Нота Укр. Нац. Ради до през. Вільсона. *Єфремов С. Публіцистика революційної доби...* Т. 2. С. 261–262.

багато спільного з тими руйнівними процесами, що охопили після революції 1917 р. Росію⁴⁴.

Вінчають серію статей у «Новій Раді» за 1918 рік, присвячених закінченню Світової війни, публікації Сергія Єфремова «Ілюзії і правда» (листопад–грудень)⁴⁵. У них звучить ідея незворотності перебудови світу, величезного зрушення, що призвело до падіння споконвічних тронів: «Ця війна, коли не закінчила цілком, то поставила на чергу ліквідацію центрально-імперіалістичних державних будованнів. І як велика французька революція XVIII в. та наполеонівські війни поставили практично проблему воскресіння потоптаних національностей, так остання війна [...] має те визрозуміле вже й досяггле в свідомості право націй на самостійне порядкування своєю долею довести до свого логічного кінця. І певне, ніяка сила на землі того неминучого процесу спинити не здолає»⁴⁶.

Після падіння гетьманського режиму у січні 1919 р. публіцист дає в «Новій Раді» цикл статей, об'єднаних спільною назвою «Скоропадщина»⁴⁷. На той час вторинність, маріонетковість нового режиму не викликали у С. Єфремова сумнівів. Провідна думка його статей: П. Скоропадський – випадкова в українському русі людина, малопопулярний російський генерал, який лише завдяки власному прізвищу та збігу обставин потрапив у політику, і навіть «не мав навіть стільки розуму й такту, щоб використати до пуття інсценівку свого циркового обрання». Із приводу необхідності «твердої влади» С. Єфремов публічно полемізував з Д. Донцовим, який захищав дії уряду, пояснюючи їх потребою встановлення міцного порядку. С. Єфремов на це відповідав так: «Супротивниками політики «твердої руки» ми не були ніколи... Далеко важче виявляти тверду руку в позитивній праці, не впадаючи, з одного боку, в демагогічне потурання отарним інстинктам маси (большевизм зліва), ні в соціальну помсту та насильство над людністю з другого (большевизм зправа). І от тут усе питання в тому, чи дана комбінація влади може знайти таку середню лінію, щоб удержатись на високостях позитивної роботи». Публіцист твердив: «Елемент узурпації буває неминуче в кожній новій власті: кожна бо приходить шляхом боротьби, себто більшого чи меншого насильства над попередньою; кожна своє право встановляє всупереч праву, що було перед тим. Все питання в тому, на кого нова власть спирається, кому слугує те нове право, і от з цього погляду треба сказати, що рідко коли узурпація проходила таким цинічним, безсоромністю вистеленим шляхом, як це зробила скоропадщина»⁴⁸.

С. Єфремов одним із перших заговорив про те, що внутрішня політика нового режиму дуже швидко переросла спробу зміцнити державний лад, встановити тверду владу та громадський порядок і набула відвертого репресивного характеру. Хвиля арештів прокотилася по революційній демократії, зачепила міські думи, повітові та губернські земства. Відтоді для С. Єфремова гетьманська влада виглядала як чужа, силоміць нав'язана народу. В підсумку політичну реальність 1918 р. С. Єфремов побачив такою: «Чужий і до решти зненавиджений на Україні гетьман; чуже окупантське військо, складене з ненадійних тоді вже німців, які хутко одійшли й зовсім на бік, та купка російського офіцерства, що спекулювало на міжнародньому становищі й дурило людність збройною допомогою Антанті». Ця візія відтворена в статті «З хвиль кипучих» у журналі «Літературно-науковий вісник» (1919, т. 75).

Як зауважив В. Панченко, гетьману не вдалося переконати у своїх національно-державницьких прагненнях ту частину українського соціуму, для якої саме

⁴⁴ Єфремов С. На розпутті. *Єфремов С. Публіцистика революційної доби...* Т. 2. С. 271.

⁴⁵ Єфремов С. Ілюзії і правда. *Єфремов С. Публіцистика революційної доби...* Т. 2. С. 278–282.

⁴⁶ Єфремов С. Публіцистика революційної доби... Т. 2. С. 279–280.

⁴⁷ Єфремов С. Скоропадщина. *Єфремов С. Публіцистика революційної доби...* Т. 2. С. 295–304.

⁴⁸ Там само. С. 296.

власна державність була пріоритетом. Сергій Єфремов назвав «Скоропадщину» «першою Доброволією» (другою була власне денікінщина, яка правила бал у Києві з 31 серпня 1919 р. протягом кількох місяців). Його оцінка Гетьманату украї різка, і це не випадково, бо правління Скоропадського закінчувалося «непідробленою реакцією під гаслом «федерації» з триколовим прапором на фронтоні». Погляд Сергія Єфремова, зрештою, зовсім не унікальний: у середовищі київського українства багато хто сприймав «Скоропадщину» (з її міністрами, котрі намагалися будь що «сохранить Украину для России!») як режим реставрації. Георгій Нарбут навіть намалював карикатуру, на якій гетьманську булаву й білогвардійський кашкет символічно «оскверняє» «пес мочащий!»⁴⁹ ... Історики можуть назвати суворий погляд сучасників несправедливим, надміру емоційним, проте навіть їм не під силу «відкоригувати» свідчення очевидців. Тим паче таких, як Єфремов і Нарбут⁴⁹.

Показовим є ставлення Єфремова до підготовки повстання проти гетьмана й наміру прибічників В. Винниченка й С. Петлюри щодо повалення гетьманського уряду. Коли формувався «українізований» Кабінет Міністрів, більш того, саме в той час, коли він мав розпочати свою працю, лідери Українського Національного Союзу (УНС) із В. Винниченком на чолі не тільки зреклися його підтримувати, але вже вирішили розпочати збройне повстання проти гетьманського уряду і «С. О. Єфремову коштувало великих зусиль умовити Винниченка не робити цього принаймні, поки в Кабінеті сидять «свої люди» й поки виявляться хоч які-небудь наслідки праці Кабінету і взагалі можливість його існування»⁵⁰. Наведені дані підтверджуються щоденниковими записами Є. Чикаленка, який, перебуваючи тоді в Києві, фіксував деталі перемовин, із хвилюванням слідкував за пошуками компромісу. Подальша поведінка В. Винниченка його також вразила, як і самого П. Скоропадського. Зусилля Єфремова якийсь час мали певний ефект, але не довготривалий, хоча, за свідченнями Д. Дорошенка, Сергій Олександрович «користувався високим моральним авторитетом серед українського громадянства»⁵¹. Отже, як бачимо, усвідомлюючи потребу стабільності й спадковості влади, Єфремов був проти повалення гетьманського уряду. Прихильник еволюціонізму, раціоналізму й реалізму у політиці, Сергій Олександрович вищою цінністю вважав людське життя й культурні надбання, не співчував карколомним стрибкам і ілюзорним далекосяжним обіцянкам (будь то в сфері державного будівництва або в аграрному питанні), не вірив у можливість дивовижних і раптових революційних змін, стихійний порив мас і принцип вождізму. Нову Україну він мислив як парламентську демократичну державу, опорою якої буде міцний селянин-середняк, українізований робітник і патріотична інтелігенція.

References

- Chykalenko, Ye. (2004). *Shchodennyk (1918–1919) [Diary (1918–1919)]*. Kyiv, Ukraine: Tempora.
- Doroshenko, D. (2002a). *Istoriya Ukrayiny 1917–1923 rr.: [History of Ukraine 1917–1923]. (Vol.1)*. Kyiv, Ukraine: Tempora.
- Doroshenko, D. (2002b). *Istoriya Ukrayiny 1917–1923 rr.: [History of Ukraine 1917–1923]. (Vol.2)*. Kyiv, Ukraine: Tempora.
- Hyrych, I. (2017). *Derzhavnist, natsionalna ideia ta liudy hetmanskoï Ukrainy u spohadakh Pavla Skoropadskoho [Statehood, the national idea and the people of Hetman Ukraine in the*

⁴⁹ Див.: Панченко В. Скоропадський і Винниченко, або Чому гетьман не втримав булаву? *День*. 2018. 3-4 серпня. С. 20.

⁵⁰ Дорошенко Д. *Історія України 1917–1923 рр.* Т. 2. С. 275.

⁵¹ Дорошенко Д. *Історія України 1917–1923 рр.: [в 2 т.]/[упоряд., авт. передм. та комент. К. Ю. Галушко]*. Київ: Темпора, 2002. Т. 1: Доба Центральної Ради. С. 85. (Vita Memoriae).

memoirs of Pavlo Skoropadsky]. *Skoropadskiy P. Spohady. Kinets 1917 – hruden 1918*. Kyiv, Ukraine: «Nash format», 360–435.

Ivanytska, S. (2018). Publitsystychna spadshchyna Serhiya Yefremova v konteksti suspilnykh transformatsiy: istoryko-biohrafichni aspekty (kinets XIX st. – 1920 rik) [Serhiy Yefremov's journalistic legacy in the context of social transformations]. Kherson, Ukraine: Helvetyka.

Krakh germanskoj okkupatsii na Ukraine: Po dokumentam okkupantov [The collapse of the German occupation in Ukraine: according to the documents of the occupiers] (1936). Moscow, USSR : OGI.

Mazepa, I. (2003). Ukraina v ohni i buri revoliutsii (1917–1921) [Ukraine is on fire and storm of revolution (1917–1921)]. Kyiv, Ukraine: Tempora.

Mykhaylova, O. (2018). Pavlo Skoropadskiy. «Krim nehidnykiv, usi pidut za mnoiu» [Pavlo Skoropadsky. "Except the scoundrels, everyone will follow me"]. Kyiv, Ukraine: Parlamentske vydavnytstvo.

N., N. (1918). Dva zyzdy [Two congresses]. *Vidrodzhennia – Renaissance*, 16 travnia.

Nova rada [New Council]. (1918). 19 (6) travnia.

Panchenko, V. (2018). Skoropadskiy i Vynnychenko, abo Chomu hetman ne vtrymav bulavu? [Skoropadsky and Vinnichenko or why the hetman did not keep the bulava?]. *Den – The Day*. 3–4 serpnia, 20.

Papakin, H. (2003). Pavlo Skoropadskiy: patriot, derzhavotvorets, liudyna. Istoryko-arkhivni narysy [Pavlo Skoropadsky: patriot, statesman, man]. Kyiv, Ukraine: [b. v.].

Pyrih, R. (2016). Diialnist uriadiv hetmanatu Pavla Skoropadskoho: personalnyi vymir [Activities of the Hetmanate Governments of P. Skoropadsky: Personal Measurement]. Kyiv, Ukraine: Instytut istorii Ukrainy.

Postanovy zyzdu Partii USF (10–12 travnia 1918 r.). (1918). *Nova rada*, 14 (1) travnia.

Prohrama Ukrainskoi partii Sotsialistiv-Federalistiv (1917). Kyiv, Ukraine: Chas.

Skoropadskiy, P. (1995). Spohady: Kinets 1917 – hruden 1918. Kyiv–Philadelphia, Ukraine–USA.

Strilets, V. (2009). Nevdala sprobа «ukrainizatsii» uriadu (Pozytsiia Ukrainskoi partii sotsialistiv-federalistiv u pershi dni Ukrainskoi Derzhavy hetmana P. Skoropadskoho. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen*, 43, 99–109.

Shulhyn, O. (1935). Diialnist uriadiv Naddniproianshchyny vid 1917 r. [Activities of the Governments of the Dnieper region in 1917]. *Ukrainska zahalna entsyklopediya – Ukrainian General Encyclopedia*. Lviv; Stanislaw; Kolomyia (Poland), 3, 703–708.

Verstiuk, V. F. (2013). Hetmanskyi rezhym u publitsystytsi Serhiia Yefremova [Hetman's regime in journalism of Serhiy Yefremov]. *Problemy vyvchennya istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr. – Problems of studying the Ukrainian Revolution of 1917–1921*. Kyiv, Ukraine, 9. 10–33.

Vidrodzhennia [Renaissance]. (1918). 14 travnia.

Vidrodzhennia [Renaissance]. (1918). 14 kvitnia.

Yefremov, S. (2014). Publitsystyka revoliutsiinoi doby (1917–1920 rr.). U 2 t. Tom 2: 9 travnia 1918 r. – 30 travnia 1920 r. [Journalism of the revolutionary era (1917–1920). In 2 vol. Vol 2 : May 9, 1918 – May 30, 1920]. Kyiv, Ukraine: Dukh i Litera.

Yefremov, S. (1997). Shchodennyky, 1923–1929 [Diaries, 1923–1929]. Kyiv, Ukraine: ZAT «Hazeta "RADA"».

Z mynuloho partii [From the past of party]. (1930). *Zakordonne biuro Ukrainskoi Demokratychno-Radykalnoi partii. Biuleten – Foreign Bureau of the Ukrainian Democratic Radical Party. Bulletin*, 3, Traven, 12–13.

Zyzd partii sotsialistiv-federalistiv [Congress of the Party of Socialists-Federalists]. (1918). *Vidrodzhennia – Renaissance*, 12 travnia, 4.

Іваницька Світлана Григорівна – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри публічного управління, права та соціогуманітарних дисциплін, Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій (вул. Кіяшко, 16б, м. Запоріжжя, 69041, Україна).

Ivanytska Svitlana H. – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of public administration, law and social and humanitarian sciences, Zaporizhzhia Institute of Economics and Information Technologies (16b Kiiashko Street, Zaporizhzhia, 69041,

Ukraine).

E-mail: isvetlana@hotmail.com

«I NEVER... REGRETTED THAT ALL COMBINATIONS FAILED... TO MAKE THE HETMAN'S MINISTRY UKRAINIAN»: SERHIY YEFREMOV AND THE UKRAINIAN PARTY OF FEDERALIST SOCIALISTS DURING THE HETMANATE PERIOD (APRIL–DECEMBER 1918)

The purpose of the article is to analyze the position taken by Serhiy Yefremov as leader of the Ukrainian Party of Socialist-Federalists after the Hetman regime was approved. On the basis of a complex of sources (journalism, party documents, memoirs, diaries), within the current historiographical discourse, the main questions that concern S. Yefremov at that time (negotiations on the entry of essays into the hetman's cabinet, evaluation of domestic politics, attitudes towards the I World War, prospects for the post war system). In May 1918, the UPSF declared its support for the sovereignty and independence of the Ukrainian State and emphasized the need to strengthen it. Under the conditions of the neo-conservative regime of Hetman P. Skoropadsky, the proposals for entry into government offices (M. Ustimovich, M. Vasylenko, F. Lyzohub) were received, which were mainly answered by refusal. Foreign Minister D. Doroshenko was in charge of the post of Foreign Minister. Later the structures of the new government included O. Lototsky, P. Stebnytsky and S. Shelukhin. Yefremov approved the individual steps of the new government: he spoke positively about the prospect of creating a national guard, advocated the annexation of Crimea to Ukraine, participated in the founding of the National Library and welcomed the formation of the Ukrainian State University in Kamianets-Podilsky. During September – November 1918, in speeches in the newspaper «Nova Rada», Serhiy Yefremov lived with anticipation of the end of the World War, traced the vicissitudes of peace talks and welcomed attempts to reconcile the warring parties. In January 1919, a publicist submitted a series of articles «Skoropadschyna» («Governance of Skoropadsky») in the «Nova Rada», qualifying the Hetman's power as a foreign, anti-democratic, force-bound nation. At the same time, Yefremov opposed the overthrow of the Hetman's government, recognizing the need for stability and heredity of the state tradition.

Keywords: Serhiy Yefremov, Pavlo Skoropadsky, Hetmanate, Ukrainian Party of Federalist Socialists, federalism, independence.

Дата подання: 13 січня 2020 р.

Дата затвердження до друку: 5 березня 2020 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Іваницька С. «Ніколи ... не жалів я, що не вдалися всякі комбінації, ... щоб українізувати гетьманське міністерство»: Сергій Єфремов та Українська партія соціалістів-федералістів за доби Гетьманату (квітень–грудень 1918 року). *Сіверянський літопис*. 2020. №1. С. 204–217. DOI: 10.5281/zenodo.3732628.

Цитування за стандартом APA

Ivanytska, S. (2020). "Nikoly ... ne zhaliv ya, shcho ne vdalysia vsiaki kombinatsii, ... shchob ukrainizuvaty hetmanske ministerstvo": Serhii Yefremov ta Ukrainaska partiia sotsialistiv-federalistiv za doby Hetmanatu (kviten–hruden 1918 roku) ["I never ... regretted that all combinations failed ... to make the Hetman's Ministry Ukrainian": Serhiy Yefremov and the Ukrainian party of federalist socialists during the Hetmanate period (April–December 1918)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 1, 204–217. DOI: 10.5281/zenodo.3732628.